

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-34>

УДК 821.161.2

Шевель Т.О.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

РЕФЛЕКСІЙ НОВИХ МИСТЕЦЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Оформлення модернізму в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття було складним і суперечливим процесом, адже припало на переломну добу в історичному та культурному розвитку Європи й України. Ідейне та тематичне наслідування в українському мистецтві, орієнтування на нові філософські ідеї, новий естетичний простір, нашаровуючись на відстоювання національної ідеї, породжувало цілком оригінальний варіант українського модернізму, що формувався у середовищі народництва. Самобутність української літератури як наслідок взаємодії з іншими літературами вивчали вітчизняні дослідники О. Білецький, Г. Вервес, Р. Гром'як, Д. Наливайко, Н. Шумило та ін. Модерне мистецтво, орієнтоване на народну проблематику, творила мистецька еліта угруповань «Українська хата» та «Молода Муза». Одним із перших передсимволістів української літератури вважають М. Вороного, який, як і ряд інших митців зламу століть, тяжів до поєднання мистецького новаторства з патріотизмом. Самобутність українського модернізму крилася в національному самоусвідомленні та пошуку власного місця у світі.

Ключові слова: літературний процес, модернізм, народництво, символізм, естетизм.

Shevel Tamara

Bogomolets National Medical University

REFLECTIONS OF NEW ARTISTIC TRENDS OF EUROPEAN LITERATURE IN UKRAINIAN LITERATURE OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY

Summary. The formation of modernism in Ukrainian literature of the late XIX – early XX centuries was a complex and controversial process, as it coincided with a turning point in the historical and cultural development of Europe and Ukraine. National literatures formed a worldview paradigm under the influence of two powerful factors. On the one hand, there was an intense influence of the Western European literary process. On the other hand, there was a special atmosphere of national uplift in connection with socio-historical events. The article considers the main latest artistic trends of the turn of the century in European literature and their reflection in Ukrainian literature. The originality of Ukrainian literature as a consequence of interaction with other literatures was studied by domestic researchers O. Biletsky, G. Verves, R. Gromyak, D. Nalyvayko, N. Shumylo and others. Ideological and thematic imitation in Ukrainian art, focus on new philosophical ideas, a new aesthetic space, layered on the defense of the national idea, gave rise to a completely original version of Ukrainian modernism. This path was also determined by the environment of populism (narodnytstvo), in which the new aesthetics matured, by the special relationship between modernism and populism (narodnytstvo). Representatives of the populist trend (O. Kobylanska, V. Stefanyk, G. Khotkevych, M. Yatskiv etc.) prepared an aesthetic space for modernism. Intensive psychologization actualizes the lyrical dominant, aestheticizes the experience, universalizes the lyrical and philosophical contemplation. In particular, the synthesis of arts and synesthesia are very productive for revealing the inner world of a person. Modern art, corrected by folk problems, was created by the artistic elite of the groups "Ukrainian House" ("Ukrainska khata") and "Young Muse" ("Moloda Muza"). Most researchers (including M. Nevrlly) call the invariant of specific, people-specific Ukrainian symbolism presymbolism, considering M. Voronyi to be one of the first "continuous pre-symbolists of Ukrainian literature" (B. Rubchak). He, like a number of other artists of the turn of the century (I. Franko, Lesya Ukrainka, O. Kobylanska, G. Khotkevych), seeks to combine artistic innovation with patriotism, attention to both aesthetic and social components of creativity. The identity of Ukrainian modernism lay in national self-awareness and the search for one's own place in the world.

Keywords: literary process, modernism, populism, symbolism, aesthetics.

Постановка проблеми. Нова українська література кінця ХІХ – початку ХХ століття у своєму розвитку є певною мірою резонансом європейського історико-культурного процесу, що позначився появою модернізму, водночас вона відбиває локальну суспільно-політичну ситуацію неспокою. Світоглядно-художня епістема українського модернізму, як і багатьох інших національних літератур, формувалася у активній взаємодії з літературним процесом Західної Європи. Первні зміни європейського ґатунку з'являються в українській літературі у середовищі панівного тоді народництва, зокрема через розширення міжнародних літературних зв'язків, інтелектуалізацію літературної творчості. Проте вітчизняна література через відставання в часі

логічно демонструє як елементи запозиченості, літературного наслідування літератури західноєвропейської, так і виразний національний колорит, зумовлений особливостями історичного і політичного життя, ідейно піднесеною інтелектуальною атмосферою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські дослідники О. Білецький [2], Г. Вервес [3], Р. Гром'як [6], Д. Наливайко [9], Н. Шумило [15] стверджували, що саме у процесі взаємодії з іншими національними літературами виявляється свою самобутність. На необхідності вивчення української культури як невід'ємної складової західноєвропейського культурного розвитку наголошував ще Д. Чижевський [13]. Про універсальність модернізму та його неминучий вплив

на нашу літературу веде мову дослідниця Т. Гундорова [7]. Про формування естетичного простору в українській літературі для ненародницького дискурсу розмірковувала С. Павличко [11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки естетичний простір для модернізму готували представники народницького напрямку, то модернізм варто розглядати не як сукупність формальних або жанрових принципів, а як своєрідну мистецьку філософію, модель літературного розвитку.

Мета статті. Пропонована розвідка має виокремити ключові новітні поетичні тенденції зламу століть у світовій літературі та прослідкувати їх рефлексії в українському письменстві цього періоду. Обґрунтувати специфіку українського літературного модернізму глибинними змінами у світогляді та діалогом модерну і народництва.

Виклад основного матеріалу. Особливо цікавим дослідження є мистецтво помежів'я століть своєю неоднозначністю та суперечливістю, наявністю діалогу та дискусії естетичних тенденцій, стильового дискурсу епох. Перегляд цінностей, філософських настанов, естетичних канонів, що відбувався в цей час, формував оновлене художнє мислення. Т. Гундорова слушно зауважує, що модернізм занадто універсальний рух, щоб українська література могла обійтися без нього [7, с. 9]. Формування світоглядно-художньої парадигми українського модернізму відбувалося у тісній взаємодії із західноєвропейським літературним процесом. На думку Д. Чижевського, «...український культурний розвиток мусимо визнати елементом загальноєвропейського, українську культуру – елементом європейської цілості; коли український культурний розвиток проходив ті самі стадії, що європейський взагалі, то не тому, що на Україну приходили ззовні “впливи”, на Україні чинять “чинники”, “фактори” чужого походження, а тому, що Україна, яко частина європейської культурної цілості, переживає ті самі внутрішні процеси, що й цілість, до якої вона належить» [13, с. 614]. Такої ж думки дотримувалися й українські дослідники О. Білецький, Г. Вєрвєс, Р. Гром'як, Д. Наливайко, вбачаючи самотність національної літератури реалізованою через взаємодію з іншими. Б. Рубчак відзначав: «Ніколи в українській літературі – ні до перелому сторіч, ні після нього – не було такого щирого захоплення паралельними літературними процесами на Заході, такого зацікавлення в них і знання їх – як в час, скажімо, між 1885–1914 роками» [12, с. 18].

В українській літературі на той час панував народницький дух, який заперечував нову елітарну, «високу» культуру, що витворюється вибраною плеядою авторів. Однак у середовищі самого народництва зароджуються перші паростки змін нового європейського гатунку. Цікавим є свідчення Соломії Павличко: «Антинародницька реакція в літературі зажеврїла ще з пізнього романтизму 60-х років XIX століття. Там, де хоч у зародку з'являється гасло “штуки для штуки”, там, де в ролі головного читача й адресата висувається інтелігенція (Яків Щоголів), там, де починаються переспіви й переклади з західних літератур, відкривається естетичний простір для формування художніх принципів іншого, нена-

родницького спрямування й відповідно ненародницького дискурсу» [11, с. 38]. Парадоксальним є те, що певний естетичний простір для модернізму готували самі ж представники народницького напрямку (О. Кобилянська, В. Стефаник, Г. Хоткевич, М. Яцків, Грицько Григоренко). Статті Василя Щурата («З літературних базарів», «Французький декадентизм в польській і великоруській літературі» та ін.) були непрямою критикою українського народництва, ознакою визрівання конфлікту між новим та старим. Відомий німецький філософ Ю. Габермас виводить слово «модерн» ще з кінця V ст., коли воно вживалося для розмежування офіційного християнського теперішнього і язичницького минулого. «Модерність», «приналежність до сучасного», нехай зміст цього поняття і змінювався, споконвіку виражала свідомість епохи, яка співвідносила себе з античним минулим у ході осмислення себе самої – як результат переходу від старого до нового [5, с. 41]. Тож модернізм розглядаємо не як набір формальних або жанрових принципів, а як певну мистецьку філософію, своєрідну модель літературного розвитку.

Біля витоків формування нової філософської системи мислення стояли Ф. Ніцше, А. Бергсон, З. Фрейд, К.-Г. Юнг та ін., а створення модерної мистецької течії, яка презентувала самотунню поетику та естетику перехідної доби кінця XIX – початку XX століття, ознаменувала поява Ш. Бодлера та його послідовників (П. Верлена, А. Рембо, С. Малларме). Ці поети сформували підґрунтя теоретичної платформи символізму з автентичною цінністю краси, проривом у таємниче підсвідоме, абстрактно-логічним способом вислову як особливою мовою «душі». Українська література не залишалася осторонь цих новацій, як зазначав Б. Рубчак, «Немає поета дев'ятнадцятого століття, який сильніше впливав би на поезію нашої доби, ніж Шарль Бодлер» [12, с. 20].

Відповідно до філософського дискурсу модерності, очолюваного Ф. Ніцше, людина з учасника дії перетворюється на саму дію. Літературна модерність XX ст. проявляється в особливому типі мистецтва, що формується на ґрунті визначеної філософії життя і творчості. Це мистецтво було «засадничо неміметичним» Якщо домодерна доба культивувала у мистецтві імітацію життя, його покращення, то «...в модернізмі нарративні й логічні моделі поезії змінилися сугестивними, амбівалентними образами й символами» [11, с. 16].

В українській літературі існує часовий зсув, незбіжність, що передбачає елементи запозиченості, літературного наслідування українською літературою літератури західноєвропейської. «Супроти аналогічного західноєвропейського напрямку український символізм був запізнений. Він почався на переломі XIX і XX ст., мав дві стадії розвитку і виявився найсильнішим напрямком української новітньої поезії» [10, с. 60]. Запозичення відбувалося на рівні не сюжетів чи тем, а світоглядної естетично-філософської орієнтації, яка, у свою чергу, теж була зиніційована тогочасною дійсністю, подіями та зрушеннями у суспільному житті, що трансформували свідомість людини. Так, підтвердженням може бути думка М. Неврлого «Специфічні умови соціально-культурного розвитку України – її загальна

відсталість і колоніальна залежність – зумовили специфічний характер символізму» [10, с. 60]. Отже, дослідник наголошує на специфіці українського модернізму, зумовленій не лише докорінними змінами у світогляді, а й особливою ситуацією у стосунках модерну і народництва. Як уже зазначалося, первинно модернізм виникає як результат переходу від старого до нового. Західноєвропейський модернізм заперечує і відкидає канон, пропонуючи абсолютний відхід від міметичності, що є появою «чистого мистецтва», «мистецтва для мистецтва». Відбувається стрибок від реалістичності до естетизму в літературі. Український модернізм, услід за західноєвропейським, художньо та естетично освоює дійсність, екзистенційно трактує проблеми буття, тяжіє до суб'єктивізму і водночас пов'язаний із менталітетом народу. Наслідком поглиблення психологізації є актуалізація ліричного начала, що перетворює переживання на естетичну категорію, а предметом зображення стає лірико-філософське споглядання. Для розкриття психічного настрою людини митці активно звертаються до синтезу мистецтв, синестетичного сприйняття дійсності, а синтез мистецтв стає прикметною рисою українського письменства початку ХХ століття.

Поясненням українського літературного процесу мають бути не лише зовнішні фактори, якими обмежується М. Неврлий, а й іманентно внутрішні. Варто прислухатися до думки С. Павличко: «...головний такий конфлікт точився між філософією народництва, в межах якої сформувалися всі художні традиції ХІХ століття, і модернізмом – новими естетичними й політичними принципами ХХ-го» [11, с. 19].

Спільна ідея мистецтва краси та естетизму єднала представників творчої еліти угруповань «Українська хата» та «Молода Муза», які, створюючи модерне мистецтво, не могли абстрагуватися від загальнонаціональних проблем народу. «Хатяни» поставили за мету синтезувати весь цей здобуток в єдину теоретичну модель, яка б органічно поєднувала ідеологію націоналізму та естетику модернізму [8, с. 19]. Тож започатковується своєрідна політизація модернізму, яка передбачає не втечу в захмарні простори, а активне втручання в життя, позак ще Ф. Ніцше закликав до його перетворення. О. Бартко резюмує: «Традиційна громадська заангажованість та патріотична дидактика народницької літератури зазнає послідовної негатиї як перестаріла українська тенденція. Натомість глибоко модернізована іпостась її як гуманізуючої духовної діяльності стає наріжним каменем естетичної критики М. Сріблянського та М. Євшана» [1, с. 13].

Специфічна ситуація в українському літературному житті породжує символізм, який мав благодатний ґрунт в історично сформованій українській ментальності. При цьому маємо інваріант специфічного українського символізму, який повністю не поривав із народом та його проблемами, не міг стати «мистецтвом для мистецтва» у повному розумінні. Тому більшість дослідників ведуть мову про пресимволізм на українському ґрунті (М. Неврлий): «перша стадія розвитку, що тривала до революції 1917 р., й була репрезентована іменами М. Вороного, О. Олеся, Г. Чупринки, П. Карманського й М. Філянського, виявилася

в основному як пресимволізм» [10, с. 60]. Переважання традиції і народної тематики дало підстави ряду дослідників стверджувати: такі тенденції унеможливлювали перехід до власне символізму на українському ґрунті. Зокрема, такої думки дотримується Б. Рубчак: «...наші представники до символізму як такого не дійшли: він прийшов на Україну значно пізніше» [12, с. 71]. Митці не забували про свій обов'язок перед народом і вбачали можливість досягнення бажаного «чистого мистецтва» лише за умови культурного, якщо не політичного, визволення. Одним із перших «сущільних передсимволістів української літератури» називає Б. Рубчак саме Миколу Вороного.

Погляди М. Вороного на специфіку мистецтва суголосні з позицією Лесі Українки та засновані на переконанні, що література має бути виразником ідей народу, проте не трансформуватися у політичну декларацію. Сам альманах поета «З-над хмар і долин» (1903) не мав резонансу як збірка модерністських творів, натомість вступний до збірки «Одкритий лист» став фактично маніфестом українського модернізму. На основі цього вступу, який передував появі альманаху, М. Вороного, попри його неоднозначне ставлення до модернізму, було кваліфіковано як першого модерніста в українській літературі. Як і Леся Українка, М. Вороний призначенням поета вважав увагу до соціальних проблем людства, тому так само називав суперечливим заклик ідеолога польського модерну С. Пшибишевського до «мистецтва для мистецтва». Саме цей польський письменник із його культом краси на початку ХХ століття йшов попереду у засвоєнні раннього українського модернізму, а ранній польський модернізм, не декадентський, а у варіанті активного слов'янського неоромантизму, виявився, на думку Н. Шумило [15, с. 12], естетично близьким для української культури, зокрема сприяв засвоєнню західноєвропейської літератури через переклади.

«Українська хата» мала власну модель нового митця, адекватну до їх естетичної програми. Найточніше цій моделі відповідав Грицько Чупринка, який, за словами Н. Шевель, «був лідером так званого «п'ятірного грона» поетів «Української хати», тож у його творчості вбачали вплив європейських поетів-новаторів, його вважали конкурентним із тогочасними українськими поетами-символістами» [14, с. 151]. Колеги вдавалися не лише до творчого наслідування його поетичного доробку, а й до епігонства від захвату, адже порівнювали його із П. Верленом, С. Малларме та Ш. Бодлером.

М. Вороний у критичних заувагах до ранньої творчості модерністів, зокрема Г. Чупринки, попри загалом схвальну оцінку, усе ж дорікає автору через прихильне ставлення до модерну, зокрема до шаблонності [4, с. 509]. У нищівній рецензії на збірку Михайля Семенка «Prelude» митець різко засуджує її наслідувальний характер та критикує неправильну, на його погляд, версифікацію, попри те, що руйнування системи віршування і було для футуристів новаторством, до якого закликав сам поет. Розуміння М. Вороним модернізму в літературі подібне до інших митців зламу століть (І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, Г. Хоткевича) та переважно відзначається прагненням до змалювання «краси», її

ідеалізації, поєднанням мистецького новаторства з почуттям патріотизму, увагою як до естетичного боку творів, так і до їх соціального змісту. Український варіант літературного модернізму характеризується органічним тяжінням до романтизму як близького для нашої ментальності.

Висновки і перспективи. На естетику раннього українського літературного модернізму вплинули, з одного боку, процес європеїзації,

а з іншого, стрімке та органічне виявлення національної художності. Класична спадщина для українських письменників стала вагомим творчим опертям на шляху до формування національного варіанту модернізму. Український модернізм став самотнім культурно-історичним явищем, суть якого полягала в національному самоусвідомленні та віднаходженні власного місця і ролі у світі.

Список літератури:

1. Бартко О.А. Літературно-естетична концепція журналу «Українська хата»: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Київ, 1996. 22 с.
2. Білецький О.І. Письменник і епоха. Збірник статей, досліджень, рецензій з питань української літератури. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 543 с.
3. Вервес Г. Українці на рандеву з Європою. Київ, 1996. 120 с.
4. Вороний М.К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. Київ: Наукова думка, 1996. 704 с.
5. Габермас Ю. Модерн – незавершений проект. *Вопросы философии*. 1992. № 4. С. 41–48.
6. Гром'як Р.Т. Давнє і сучасне: Вибрані статті з літературознавства. Тернопіль: Лілея, 1997. 271 с.
7. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів: Літопис, 1997. 300 с.
8. Мазепа В. Український модернізм початку ХХ сторіччя: спроба синтезу естетизму та української ідеї. *Філософська думка*. 1998. № 2. С. 81–85.
9. Наливайко Д. Про співвідношення «декадансу», «модернізму», «авангардизму». *Слово і час*. 1997. № 11–12. С. 44–48.
10. Неврлий М. Українська радянська поезія 20-х років. Мікропортрети в художніх стилях і напрямках. Київ: Вища школа, 1991. 271 с.
11. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. Київ: Либідь, 1997. 360 с.
12. Рубчак Б. Пробний лет. *Розсіпані перли: Поети «Молодої Музи»* / упоряд., автор передм. та приміт. М.М. Ільницький. Київ: Дніпро, 1991. С. 18–41.
13. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. *Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.* У 3 кн. Київ: Дніпро, 1994. Кн. 3. С. 609–620.
14. Шевель Н. Вплив лідера «Української хати» Грицька Чупринки на поетичний доробок Олекси Коваленка. *Молодий вчений*. 2018. № 12(64). С. 151–154.
15. Шумило Н. Національна модель літературного розвитку (зі сторінок «Історії української літератури»). *Слово і час*. 2012. № 3. С. 3–18.

References:

1. Bartko, O. (1996). *Literaturno-estetychna kontseptsiia zhurnalu «Ukrainska khata»* [Literary and aesthetic concept of the magazine "Ukrainian House"] (PhD Thesis), Kyiv.
2. Biletskyi, O. (1963). *Pysmennyk i epokha. Zbirnyk statei, doslidzhen, retsenzii z pytan ukrainskoi literatury* [Writer and era. Collection of articles, research, reviews on Ukrainian literature]. Kyiv: State Publishing House of Fiction. (in Ukrainian)
3. Verves, G. (1996). *Ukrainci na randevu z Yevropoiu* [Ukrainians on a rendezvous with Europe]. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Voronyi, M. (1996). *Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka* [Poetry. Translations. Criticism. Journalism]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
5. Habermas, Yu. (1992). Modern – nezavershenyuy proyekt [Art Nouveau is an unfinished project]. *Philosophy Issues*, no. 4, pp. 41–48.
6. Hromiak, R. (1997). *Davnie i suchasne: Vybrani statyi z literaturoznavstva* [Ancient and modern: Selected articles on literary criticism]. Ternopil: Lileia, p. 271. (in Ukrainian)
7. Hundorova, T. (1997). *ProIavlennia slova. Dyskursiia rannoho ukrainskoho modernizmu. Postmoderna interpretatsiia* [Manifestation of the word. Discourse of early Ukrainian modernism. Postmodern interpretation]. Lviv: Litopys, p. 300. (in Ukrainian)
8. Mazepa, V. (1998). *Ukrainskyi modernizm pochatku XX storichchia: sprobna syntezu estetyzmu ta ukrainskoi idei* [Ukrainian modernism of the early twentieth century: an attempt to synthesize aesthetics and the Ukrainian idea]. *Philosophical thought*, no. 2, pp. 81–85.
9. Nalyvaiko, D. (1997). *Pro spivvidnoshennia «dekadansu», «modernizmu», «avanhardyzmu»* [On the relationship between "decadence", "modernism", "avant-garde"]. *Word and time*, no. 11–12. pp. 44–48.
10. Nevryli, M. (1991). *Ukrainska radianska poeziia 20-kh rokiv. Mikroportrety v khudozhnikh styliakh i napriamakh* [Ukrainian Soviet poetry of the 1920s. Microportraits in artistic styles and directions]. Kyiv: Vyscha Shkola. (in Ukrainian)
11. Pavlychko, S. (1997). *Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi: monohrafiia* [The discourse of modernism in Ukrainian literature: a monograph]. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian)
12. Rubchak, B. (1991). *Probnii let* [Trial flight]. *Rozsypani perly: Poety «Molodoi Muzy»* [Scattered Pearls: Poets of the Young Muse]. Kyiv: Dnipro, pp. 18–41. (in Ukrainian)
13. Chyzhevskiy, D. (1994). *Kulturno-istorychni epokhy* [Cultural and historical epochs]. *Ukrainske slovo: Khrestomatiia ukrainskoi literatury ta literaturnoi krytyky XX st.* [Ukrainian word: A textbook of Ukrainian literature and literary criticism of the twentieth century]. In 3 books. Kyiv: Dnipro. Book 3, pp. 609–620. (in Ukrainian)
14. Shevel, N. (2018). *Vplyv lidera «Ukrainskoi khaty» Hrytska Chuprynky na poetychnyi dorobok Oleksy Kovalenka* [The influence of the leader of the "Ukrainian House" Hrytsko Chuprynka on the poetic work of Oleksa Kovalenko]. *Young Scientist*, no. 12(64), pp. 151–154.
15. Shumylo, N. (2012). *Natsionalna model literaturnoho rozvytku (zi storinok «Istorii ukrainskoi literatury»)* [National model of literary development (from the pages of "History of Ukrainian literature")]. *Word and time*, no. 3, pp. 3–18.